

my te beraeden. Daerover ick my seer onstelden ende hevych woerden en seyde: ick soude daer niet ingaen, daer men hoerre ende dyeff sette.

Hertaling van Janssen: Daarop lieten de heren zich veel vileine woorden ontvallen en zij zeiden wel te weten wat hun te doen stond: ik zou ervoor zorgen geld te geven, anders wilden zij mij een maand in Emmaus [een gevangenis, EvM] zetten om me nader te beraden. Hierover raakte ik zeer ontsteld en geëmotioneerd. Ik zei dat ik daar niet zou binnengaan, waar men hoeren en dieven gevangenzet.

Bovenstaand citaat maakt meteen al duidelijk wat het werk van de tekstbezorger is. Niet alleen het doorzien van het handschrift, maar ook het vinden van de juiste woorden om de inhoud in modern Nederlands uit te drukken. In de inleiding, die meer dan de helft van de uitgave beslaat, geeft Janssen uitgebreid aan op welke obstakels hij is gestuit bij zijn werk. Allereerst is daar het zogenaamde taaleigen van de tekst, met andere woorden het 'individuele dialect' van Willemken van Wanray. Het blijkt duidelijk uit de tekst dat zij, hoewel niet bekend met de conventies van spelling en interpunctie, goed was ingevoerd in het religieuze en politieke discours. In een fonetische optekening van haar Nijmeegse taal wordt 'religie' bijvoorbeeld 'rylyese (*rieliése*)' en 'resolutie' 'reseluisy (*reselusie*)'. Ondanks zijn grote kennis en ervaring wordt ook Janssen door het handschrift van Van Wanray hier en daar voor een onmogelijke opgave gesteld.

Janssen heeft met zijn editie van de teksten van Willemken van Wanray een schoolvoorbeeld gegeven van het historisch handwerk. Naast een treffende illustratie van de strijd tussen de Nijmeegse rekkelijken en preciezen aan de hand van de bij tijd en wijle emotionele wederwaardigheden van de Nijmeegse weduwe, biedt *Om den gelove* een proeve van bronnenkritiek die studenten en vakhistorici tot voorbeeld kan dienen, met name om de wijze waarop in de inleiding alle voetangels en klemmen aan de orde worden gesteld. Een voorbeeld dat navolging verdient!

Edwin van Meerkerk

Dr. E.M. van Meerkerk (1972) studeerde geschiedenis en wijsbegeerte in Nijmegen en promoveerde hier in 2001 op *Achter de schermen van het boekbedrijf: Henri Du Sauzet (1687-1754) in de wereld van de uitgeverij en boekhandel in de Republiek*. Hij werkt momenteel als docent bij de opleiding ACW, aan de lerarenopleiding geschiedenis van Hogeschool Windesheim te Zwolle en aan het Amerikaanse Emerson college te Well. Verder is hij één van de auteurs van de in 2005 te verschijnen stads geschiedenis van Nijmegen.

P.J.A.N. Rietbergen, *De retoriek van de eeuwige stad. Rome Gelezen* (Nijmegen: Valkhofpers, 2003) 191 pp., ISBN 90.5625.137.6, € 18,00.

'Wie Rom auf Rom folgt, und nicht allein das neue auf das alte, sondern die verschiedenen Epochen des alten und neuen selbst aufeinander.' J.W. von Goethe

In het boek *De retoriek van de eeuwige stad* schetst hoogleraar cultuurgeschiedenis te Nijmegen Peter Rietbergen een beeld van de retoriek van Rome, de verhalen van de stad die volgens Goethe uit zo vele steden bestaat die, oud en nieuw, nog altijd naast elkaar bestaan. Om deze retoriek te belichten maakt de auteur gebruik van een drietal invalshoeken: vereeuwigen, vieren en bejubelen. Binnen de eerste invalshoek, vereeuwigen, gaat Rietbergen in op de verhalen van Rome-reizigers door de eeuwen heen. Hij staat hier, hoe kan het ook anders, voornamelijk stil bij een van de grootste schrijvers over de eeuwige stad, J.W. von Goethe. Zijn verhalen zijn een beginpunt voor de vertelling over het vereeuwigen van Rome en vanuit het beginpunt Goethe komen nog vele schrijvers uit pre- en postgoetheaanse tijden aan het woord. Vervolgens komt de auteur te spreken over het Rome van na 1870, van na de verovering door het nieuwe, verenigde, Italië. De vieringen die in de nieuwe hoofdstad van het verenigd Italië plaatsvonden en de retoriek eromheen zijn de rode draad van het verhaal. Hier wordt messcherp aangegeven hoe belangrijk Rome was voor het nieuwe Italië, terwijl de nieuwe rol van de stad zeker niet zonder problemen was. Tenslotte komt Rietbergen te spreken over het bejubelen van Rome, over de jubeljaren van verscheidene pausen en de verhalen hieromtrent. Ook hier maakt de auteur het belang van de stad – of misschien het belang van de mythe rond de stad – haarscherp duidelijk en trekt hij een parallel tussen de vroege pauselijke jubeljaren en het gedeelde wereldlijke en kerkelijke jubeljaar 2000.

Binnen deze drie invalshoeken vallen twee zaken op. Ten eerste het bronnengebruik. Het boek wordt gekenmerkt door vele voorbeelden uit boeken, essays, reisverslagen en film- en geluidsmateriaal. Over alles wordt gesproken en van alles worden voorbeelden in overvloed gegeven. Zonder dat het boek afhankelijk wordt van citaten, zonder dat citaten de lijn van het verhaal bepalen, weet de auteur de door hem genoemde onderdelen van de Rome-retoriek op te voeren en uit te leggen. Een tweede opvallend punt is het taalgebruik. Bij lezing van het boek vergeet je bijna dat dit een historische studie is en geen roman, en dat is voor het grootste gedeelte de verdienste van het taalgebruik van de auteur. Met literaire zinnen weet Rietbergen zijn overduidelijke passie voor de stad Rome op de lezer over te brengen en zelfs een niet-Romekenner als ik word meegesleept door het vurige taalgebruik: 'Dit levende organisme van duizenden jaren oud, dat zijn leeftijd en daarmee de tijd zo duidelijk draagt. Laat zien hoe iets voortdurend kan veranderen en toch tegelijk ook fundamenteel zichzelf blijft.' (p.19)

Dit taalgebruik is geen uitzondering. In het gehele boek blijft de literaire stijl aanwezig en in het gehele boek blijft de passie van Rietbergen voor Rome helder zichtbaar. Op dit punt ligt, behalve de grote kracht van het boek, ook de grootste zwakte. Op sommige punten laat de auteur zich meeslepen in de grootsheid van de door hem zo bewonderde stad en verliest hij zijn wetenschappelijke achtergrond enigszins uit het oog: 'Dat is toch onnozele feministische romantiek – ook al heeft die culturele wortels in de topos van de sterke volkswrouw die door actrices als Anna Magnani en Sophia Loren vaak zo fraai is geportretteerd.' (p.147) Zinnen als deze, waarin Rietbergen zijn persoonlijke optiek sterk zichtbaar maakt, komen in het boek een aantal malen meer voor. Zij maken het boek persoonlijk

ker en op sommige punten zelfs lezenswaardiger, maar zijn voor een zuiver wetenschappelijk werk onverstandig. Het is bewonderenswaardig dat de auteur het boek een persoonlijke noot wil meegeven, maar dit maakt het voor studenten misschien minder geschikt. Het verschil tussen dit werk en Rietbergens *Europe, a cultural history* is op dit punt opvallend. Waar het eerste boek overduidelijk geschreven is voor gebruik door studenten is dat bij dit boek zeker niet het geval.

Dit laatste wil niet zeggen dat de algemene beoordeling van het boek een negatieve moet zijn. Dat zou het boek schromelijk tekort doen. De retoriek van de eeuwige stad is een lezenswaardig en interessant boek voor eenieder die naar Rome gaat of in Rome is geweest. Zelfs degene die de eeuwige stad nog nooit met eigen ogen gezien heeft, kan zich na lezing van het boek een voorstelling maken van de indruk die de stad op een mens maakt. De lezenswaardigheid van het boek kan mijns inziens dan ook niet in twijfel getrokken worden, de bruikbaarheid van het boek wel. Voor degenen die iets meer willen weten over de retoriek en verhalen rondom de stad Rome is het een nuttig boek wanneer men in staat is door de af en toe te persoonlijke benadering hen te lezen. Voor diegenen echter die snel afgeleid worden door Rietbergens persoonlijke indrukken en opinies is het minder bruikbaar. Dit betekent echter, nogmaals, niet dat het boek niet aan te raden is. Door de literaire stijl en persoonlijke benadering is het eenvoudig te lezen voor diegenen die het lezen uit zuivere interesse. Hier benadert Rietbergen naar mijn mening de status van het werk van de eerder genoemde Goethe. Gij zult niet meer naar Rome reizen zonder Rietbergen mee te nemen.

Maarten van den Bos

Maarten van den Bos (1984) studeert geschiedenis aan de KUN.

G. Ackermans, *Herders en huurlingen. Bisschoppen en priesters in de Republiek (1663-1705)* (Amsterdam: Prometheus/ Bert Bakker, 2003) 569 pp., ISBN 90.351.2575.4, € 30,00.

Historici die zich bezighouden met het Nederlands katholicisme gebruiken vaak het beeld van de herder en de kudde. Dit beeld vinden we onder meer terug in het Nieuwe Testament, waarin Jezus als opperherder wordt voorgesteld: Hij zal zijn leven te allen tijde wagen voor zijn schapen, Hij zal ze leiden, Hij kent ieder bij naam en de kudde zal hem volgen omdat ze zijn stem kent (Johannes 10, 1-21). Tegenover dit ideaalbeeld staat het beeld van de huurling. Deze is alleen uit op geldelijk gewin of prestige en zal de kudde alleen voor eigenbelang gebruiken; het zielenheil van de schapen telt voor hem niet. Het is dit beeld van herder en huurling dat een belangrijke rol speelt in de dissertatie van Gian Ackermans, docent kerkgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Om te begrijpen wat Ackermans precies wil onderzoeken, moeten we eerst onze aandacht richten op het Nederlands katholicisme in de zeventiende eeuw. De noordelijke Nederlanden waren sinds korte tijd een missiegebied, geleid door een apostolisch vicaris. Het werk van deze vicaris verliep nogal moeizaam vanwege een priestertekort, het gebrek aan inkomsten en de protestantse omgeving waarin gewerkt moest worden. Toch krabbelde het Nederlands katholicisme weer langzaam op. Niettemin kwamen er in de loop van de eeuw nieuwe controversen bij. Oude tegenstellingen zoals de wrijving tussen de seculiere en de reguliere clerus, de anti-jezuïtensfeer, het jansenisme, de opvattingen over de status van het missiegebied en de rol van de pauselijke primaat in de lokale kerk verscherpten zich. Uiteindelijk liepen door deze zaken de gemoederen zeer hoog op. De problemen culmineerden in de schorsing van apostolisch vicaris Petrus Codde (1702) door de Romeinse Curie – hij werd namelijk verdacht van jansenistische gezindheid en dat stond voor de Curie bijna gelijk aan heresie. Kort daarna werd zonder overleg Theodorus de Cock aangesteld als de nieuwe vicaris. Een deel van de seculiere clerus, die Codde door dik en dun had gesteund, accepteerde dit niet en bood standvastig verzet tegen De Cock en de Curie, die op hun beurt weer werden gesteund door een ander deel van de seculiere clerus. De seculiere clerus raakte grondig verdeeld. De problemen sleepten zich voort tot 1723 toen een aantal gelovigen zich buiten het verband van de Rooms-Katholieke kerk opstelde: de Cleresie.

Tegen de achtergrond van deze troebelen moeten we de studie van Ackermans plaatsen. De schorsing van Codde bracht grote tegenstellingen en loyaliteitsconflicten binnen de groep van de seculiere geestelijkheid met zich mee. Dit aspect is, aldus de kerkhistoricus, in de bestudering van het schisma en haar voorgeschiedenis onderbelicht gebleven. Anders gezegd: de theologische en institutionele aspecten van het schisma zijn wel uitgebreid bestudeerd, de sociale component te weinig. Ackermans hoopt die lacune nu weg te nemen door de seculiere clerus centraal te stellen. Dit doet hij door het schrijven van een collectieve biografie. Op deze wijze hoopt hij een nieuw sociaal licht te werpen op de schorsing van Codde en het schisma.

De collectieve biografie van de seculiere clerus krijgt gestalte in de hoofdstukken twee tot en met vijf. Elk van deze hoofdstukken behandelt een bepaald onderdeel: de geografische en sociale herkomst, opleiding en vorming, ambtsopvatting en ambtsuitoefening en ten slotte de kerkelijke loopbaan. Over het geheel genomen schetsen deze hoofdstukken een goed en minutieus beeld van het leven en werk van de seculiere clerus. Het geheel is vlot en helder geschreven, al zal de lezer die niet zo vertrouwd is met kerkelijke termen af en toe het woordenboek moeten pakken. Met name het hoofdstuk over ambtsopvatting en ambtsuitoefening is zeer boeiend. Enerzijds geeft het inzicht in de hoge eisen die de apostolisch vicarissen Johannes van Neercassel en Petrus Codde aan hun zielzorgers oplegden,